

Б. М. Фільц

Музика військова

МУЗИКА ВІЙСЬКОВА – музика, пов’язана з навчальними, культурно-побутовими та бойовими потребами армії. Виконується духовим оркестром або окремими духовими музичними інструментами під час стройової та бойової підготовки, походів, урочистих церемоній, парадів, демонстрацій. Охоплює інструм. музику (марші, симфонії, увертюри, попури, церемоніал. музику, танц. п’єси), сигнали («Вечірня зоря», «Розведення варти», «Підйом», «Відбій», «Тривога»), хор. похідні пісні, гімни. М. в. підпорядкована заг. законам муз. мистецтва. Пров. жанр – стройовий марш (похід., парад., колон., фанфар., зустріч., концерт., траур. та ін.), що характеризується метро-ритм. чіткістю, сповнений бадьорості (крім остан.), героїко-патріот. звучання.

М. в. існувала у стародав. країнах Сходу, Греції, Риму, Візантії. У Київ. Русі вона звучала під час бойових походів княжих дружин, що неодноразово засвідчують літописні джерела. У них часто згадуються духові інструменти – труба, зурна (сурна), сопель, ріг, а також ударні – бубон, накри (попередники литавр), тулумбас, арган (варган), дзвін. За кількістю труб і бубнів визначали чисельність війська. Відомо, що у війську князя Ярослава Мудрого було 40 труб, що засвідчувало його могутність. У князів. дружинах також зародився ритуал посвяти у воїни, що містив обряди ініціації молодих захисників Батьківщини та клятви вірності князю. Цей ритуал дійшов до наших днів як військова присяга.

Укр. М. в. пов’язана з козацтвом, насамперед із запороз. військом (від 16 ст.). Вона жила різними жанрами укр. фольклору – як пісен., так і інструментальними. Запорожці у військ. походах використовували різні муз. інструменти: козац. труба, литаври, бубни, сопілки, роги і різноманітні барабани. Пам’яткою козац. М. в. є «Запорозький марш». У козац. середовищі виникали й поширювалися козацькі та історичні пісні, балади, думи. Особливу роль у запороз. війську відігравали кобзарі (див. Кобзарство), бандуристи та лірники, які оспівували бойові звитяги запорожців, популяризували нац.-визв., патріот. ідеї. «Ратна» музика, що існувала у війську Запороз. Січі, продовжувала традиції в цій галузі Київ. Русі. До «ратної» музики входили такі ж інструменти, як і за часів Київ. Русі (труби, сурми, пищалі, литаври, бубни, барабани, котли), а музиканти мали такі ж обов’язки, як під час бойових походів та у повсякден. побуті (урочисті зустрічі послів, скликання козаків на

військ. ради, подання сигналів про небезпеку ворожій навали або про поч. битви). Зокрема, у знаменитому «Реєстрі Войська Запорозького 1648», укладеному за часів Б. Хмельницького, міститься багато прізвищ козаків, у яких відображено назви муз. інструментів, що вказують на профес. належність їхніх власників до військ. музикантів.

У 17 – на поч. 18 ст. військ. оркестри були при багатьох полках. Вони склалися з невеликої кількості учасників. Генеральна М. в., що перебувала при гетьмані, 1723 складалася із 5-ти трубачів, 2-х сурмачів і 1-го довбиша (музиканта, який грав на литаврах). Литаври, бубон, як і прапор, булава, бунчук та печатка, були знаками гетьман. влади. Традиційно на полк. печатці зображували литаври. Кількість музикантів у полках була різною, переважно вона сягала 8-ми осіб. За часів гетьманування П. Полуботка (1722–24) відбулося упорядкування мережі полк. музикантів, зроблено їхні поіменні списки. 1732, 1744 відповідно до «Генеральних визначень на полкові музики» затв. стали цифру для кожного полку, зокрема у складі полк. музики – 7 музикантів. Службу полк. музикантів (їх називали військовими) прирівнювали до військової (тривала 25 р.). Згодом їхня кількість в окремих осередках збільшилася за рахунок вільнонайманих музикантів. Вони працювали у міських цехових корпораціях (напр., у списку київ. цехових музикантів 1742 налічувалося 35 осіб), грали у магістрат. оркестрах, поміщиц. капелах. Військ. музики, хоч не раз і скаржилися на погане матеріал. забезпечення за часів козац.-гетьман. держави, користувалися великою повагою співвітчизників. Про це свідчать вірші тогочас. поета К. Зіновіїва (кін. 17 – поч. 18 ст.), який високо цінував і хвалив їхню працю. Козац. музики входили до полк. музикант. цехів у Чернігові, Ніжині, Прилуках (обидва – нині Черніг. обл.), Стародубі (нині Брян. обл., РФ) та ін. Про це свідчать: «Універсал музикам на Задніпров'ї, організованим у цех, з наказом слухатися цехмістра Грицька Ілляшенка-Макушенка», виданий Б. Хмельницьким 1652 у м. Чигирин (нині Черкас. обл.), «Універсал гетьмана І. Мазепи про Стародубський музичний цех» (1705), а також низка охорон. документів, що надавали муз. цехам полк. й сотен. старшинами, зокрема 4 полковниц. листи, видані «музицькому» цеху в Прилуках полковниками Л. Горленком (1682), І. Стороженком (1687), Д. Горленком (1692) та І. Носом (1709); лист київ. сотника П. Гудими від 20 лютого 1751 до гетьмана К. Розумовського про передання цеху музикантів (на Подолі) від магістрату до відомства сотен. київ. правління тощо.

Під час військ. походів козац. цехові музики вирушали разом із полками, у мирний час виконували функції цивіл. міських оркестрів. Для них будували спец. приміщення. Вони грали побут. музику – марші, вальси, кадрили, укр. танці. А магістрат. оркестри, зокрема київ., виконували ще й великі концертні програми з творів зх.-європ. композиторів (І. Плейєль, Д. Штрейбелъ, К. Глюк, В.-А. Моцарт, А. Буальдьє, Е. Мегюль, Дж. Россіні). Це засвідчує список нотної б-ки Київ. магістрат. оркестру, що відновив свою діяльність 1768 на чолі з капельмейстером Я. Станкевичем. Два нотні зошити, збережені у Б-ці Розумовських, представляють також репертуар рогових (своєрід. духових) оркестрів. Перший, під назвою

«Рогової музики різні штучки й пісеньки», містить п'єси-мініатюри, серед яких – алеманди, менуети, рондо, пісні-марші та ін. Другий складається з 12-ти «Російських пісень» (зокрема 2-х укр. – «Ой гай, гай зелененький» і «На бережку у ставка»). Туди увійшов також фрагмент увертюри до популяр. на той час опери іспан. композитора В. Мартіна-і-Солера «Рідкісна річ» («La cosa rara»).

На Правобережжі укр. музиканти створили у рамках польс. війська «яничарські» оркестри та козац. капели торбаністів (див. Торбан). Після ліквідації Запороз. Січі на Лівобережжі в укр. містах, що увійшли до Рос. імперії, постійно функціонували т. зв. полк. оркестри за участі укр. вільнонайманих музикантів. У 19 ст. інструм. склад цих оркестрів наближався до складу сучас. духових оркестрів (див. Оркестр). Вони брали участь у різних урочистостях, театр. виставах, публічно виступали під час гулянь, балів тощо. М. в. використовували також у загонах нар. месників – гайдамаків та опришків на Гуцульщині, де військ.-сигнал. інструментом була трембіта. Серед профес. творів укр. М. в. – пісні й гімни Д.

Бортнянського, інструм. твори М. Лисенка («Запорозький марш», «Кубанський військовий марш», «Обозний марш» для фортепіано, увертюра й хор «Гей, не дивуйте» з опери «Тарас Бульба»). Військ., урочистий тип маршу представлений в укр. фортепіан. творчості М. Завадського («Тріумфальний марш»), П. Сокальського («Урочистий марш»), Д. Січинського (марш «Сагайдачний»), С. Людкевича (січовий марш «Ой ішли наші славні запорожці»), Н. Нижанківського («Марш»), В. Барвінського («Марш», в основі якого – відома стрілец. пісня «Гей, там на горі Січ іде»), С. Воробкевича («Військова музика» для духового оркестру), оркестр. номери з муз.-сцен. творів С. Гулака-Артемовського («Турецький марш» з опери «Запорожець за Дунаєм»), Б. Лятошинського («Боннський марш» з опери «Щорс»). Під час 1-ї світової війни укр. М. в. збагатилася пісенно-хор. та інструм. творами, що виникли в середовищі січових стрільців та УГА, де було створ. мережу військ. духових оркестрів. М. Гайворонський (кер. і гол. капельмейстер) написав чимало стрілец. пісень, маршів, танців, зокрема «Перший Стрілецький похід», «Другий Стрілецький похід», «В дорогу», «Їхав козак за Дунай» (обробка відомої пісні С. Климовського), «За Україну», «Вальс УСС», пісні «Їхав стрілець на війноньку», «За рідний край» на сл. Р. Купчинського, «Слава, слава, отамане!», «Хлопці! Алярм» та «Нема в світі кращих хлопців» на сл. Ю. Назарака, «Питається вітер смерті» на сл. Ю. Шкрумеляка. М. Гайворонський тісно співпрацював також із Л. Лепким – автором відомої пісні на сл. Б. Лепкого «Журавлі», знамениту обробку якої для голосу і фортепіано зробив Л. Ревуцький під назвою «Чуєш, брате мій» (увійшла до його вокал. циклу «Галицькі пісні»). Авторами стрілец. пісень були також А. Баландюк, Л. Гринішак, М. Голубець, Р. Лесик, які спільно музикували, створювали мелодії і вірші до нових пісень.

Духовий оркестр під керівництвом М. Гайворонського створ. 1915 за сприяння коменданта коша УСС Н. Гірняка. Початк. склад – 25 оркестрантів (станом на 1915 – 30 осіб). Він виконував марші М. Гайворонського, Д. Січинського та ін. Низку маршів патріот. звучання для славет. оборонців нац. державності УСС та УГА написав Я. Ярославенко, зокрема похідні

– «Марш гайдамаків», «Марш січовиків», «Перший народний», «Другий народний», «Перші запорожці», «Чигиринський», похорон. – «Тим, що лягли головами». 1916 була спроба формування при оркестрі УСС струн. відділу. У зв'язку з цим виник камер. склад, а саме струн. квартет, у якому брали участь М. Гайворонський, Я. Барнич, А. Баландюк та Р. Лесик. Стрілец. оркестр виступав у тилу і на фронті, під час навч. переглядів та парадів. У березні 1916 відбувся 1-й виступ оркестру на Шевченків. концерті у Станіславі (нині Івано-Франківськ). Згодом він виступав у містах Стрий (нині Львів. обл.), Львів, брав участь у концерті з нагоди проголошення Укр. Державності 1918 (м. Перемишль, нині Польща).

1919 у Київ. військ. окрузі з'явилося 40 духових оркестрів. У 1920-х рр. на території України створ. укр. нац. частини Червоної армії СРСР, у Харкові існував капельмейстер. клас, в Одесі відкрито школу військ.-муз. вихованців. 1924–25 у Києві діяв капельмейстер. клас 8-ї піхот. школи червоних командирів (1925 переведений до Москви). У 1930-х рр. відбулося розформування укр. нац. військ. частин, зумовлене централізацією ЗС СРСР у Москві. Відтоді підготовку військ.-муз. кадрів здійснювали за межами України – у Москві та Ленінграді (нині С.-Петербург).

Укр. композиторами написано багато творів для духових оркестрів, зокрема маршів різного призначення. Найбільш відомі – похідні (Б. Лятошинський, М. Вілінський, Г. Таранов), урочисті (В. Смекалін, Є. Юцевич), зустрічні (Г. Поляков, О. Радченко), фанфарні – «Слобідська Україна» П. Садівничого тощо. У галузі М. в. укр. композитори мають знач. доробок. Серед творів для військ. духового оркестру – фантазії Б. Яровинського, увертюри О. Зноско-Боровського, О. Красотова, Є. Юцевича, марші, вальси Б. Лятошинського, Б. Буєвського, Л. Колодуба, М. Піджаренка, С. Творуна, Г. Таранова, В. Шаповаленка, Ю. Щуровського. Особливості мелодико-інтонац. та метро-ритм. складу М. в. відтворено у низці камер. програм. інструм. творів, зокрема «Войовничому марші» М. Вериківського для фортепіано, «Військової музики» для духових і удар. інструментів Я. Верещагіна. Елементи М. в. використано й у масштаб. творах: операх «Захар Беркут», «Щорс» Б. Лятошинського, «Богдан Хмельницький» К. Данькевича, «Мілана», «Арсенал» Г. Майбороди, «Розлом» В. Фемеліди, «Загибель ескадри», «Мамаї» В. Губаренка, балетах «Ольга» й «Прометей» Є. Станковича, інструм. творах «Партизанські картини» А. Штогаренка, симф. № 2, 3 Є. Станковича, «Симфонічні фрески» Л. Грабовського.

Зі створенням 1992 ЗС України нац. М. в. відродилася. На базі попередньо сформов. колективів продовжують розвиватися і виникають численні військ. (переважно духові) оркестри та військ. ансамблі пісні і танцю, різних родів військ у багатьох містах нашої держави різних оператив. командувань – Київ., Пд. та Зх. Серед них – Національний президентський оркестр, Зразково-показовий оркестр Збройних Сил України, Ансамбль пісні і танцю Збройних Сил України, Ансамбль пісні і танцю внутрішніх військ МВС України, Ансамбль пісні і танцю Південного оперативного командування, Ансамбль пісні і танцю

Західного оперативного командування, Ансамбль пісні і танцю Військ.-мор. сил України, Ансамбль пісні і танцю Департаменту прикордон. служби. Сформовано нові художні колективи: вокал. чол. кuartет «Гетьман», вокал.-хореогр. ансамбль ЗС України «Світовид». У репертуарі яких – аранжування укр. нар. пісень, марші, оригін. твори укр. композиторів. Військ. диригенти і худож. кер. – О. Банокін, О. Верьовкін, Б. Горбенко, В. Гурфінкель, С. Золотарьов, І. Ладановський, С. Маркус, В. Мизников, А. Молотай, В. Охріменко, В. Павелко, С. Павлюченко, Е. Парсаданян, О. Пустовалов, В. Рязанцев, І. Самофатов, С. Чернецький.

З ініціативи гол. військ. диригента ЗС України В. Деркача у Військ. інституті при Нац. університеті «Львівська політехніка» створ. каф. підготовки військ. диригентів та молодших спеціалістів (арт.) для військ. оркестрів ЗС України (військ. муз. училище). В. Деркач постійно забезпечує муз. супровід військ. парадів на Хрещатику в Києві, концертів під час держ. свят у столиці, Львові, Одесі, Дніпрі та ін. містах; прийом держ. та офіц. візитів глав іноз. держав, офіц. делегацій, проведення заходів з участю Президента України, Голови ВР України, Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, нач. Генштабу ЗС України та ін. заходів за участі війська.

З нагоди святкування у Києві 15-ї річниці Незалежності України для участі в марш-параді військ. оркестрів та концертно-театр. виступах залучено 32 оркестри, зокрема оркестри Почес. варті МО України (кер. – В. Матвійчук), Нац. академії оборони України (кер. – А. Москва), окремого полку Президента (кер. – Р. Велігорський), Центру військ.-муз. мистецтва Сухопут. військ ЗС України (кер. – В. Дашковський), Центру військ.-муз. мистецтва Повітр. сил ЗС України (кер. – І. Биковський), оркестр Військ.-мор. ЗС України (кер. – В. Костяников), військ.-диригент. каф. Львів. військ. інституту (кер. – Ю. Гриськов). На святі, крім столич., були представлені оркестри військ. формувань з ін. міст України: Одеси, Львова, Вінниці, Чернігова, Севастополя, Житомира, Сум, Полтави, Кіровограда (нині Кропивницький), Тернополя, Рівного, Білої Церкви та ін.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Лазаревській А. Описаніє Старой Малороссіи. К., 1902. Т. 3;
2. Документи Богдана Хмельницького. К., 1961;
3. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. К., 1967;

4. Зіновіїв К. Вірші. Приповіді посполиті. К., 1971;
5. Шеффер Т., Черпухова К. Нотозбірня Розумовських з фондів ЦНБ АН УРСР – цінний документ музичної культури України XVIII століття // УМ. 1971. Вип. 6;
6. Советская военная музыка. Москва, 1977;
7. Фільц Б. Музичні цехи на Україні // УМ. 1982. Вип. 17;
8. Її ж. Музична культура східних слов'ян // Історія укр. музики. Т. 1. К., 1989;
9. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. К., 1990;
10. Реєстр Війська Запорозького 1649 р. К., 1999;
11. Богданов В. О. Історія духового музичного мистецтва України. Х., 2000;
12. Витвицький В. Михайло Гайворонський. Життя і творчість. Л., 2001;
13. Німилевич О. Фортепіанна творчість Василя Барвінського. Дрогобич, 2001;
14. Горенко-Баранівська Л. Військова музика козацько-гетьманської держави (на прикладі Київського полку 1648–1782 рр.) // Студії мистецтвознавчі. К., 2003. Ч. 4;
15. Хованець М. До історії становлення військово-церемоніальної музики в Україні (Козацька доба) // Musica humana. Л., 2005. Ч. 2;
16. Зятьєв С. Віртуози пісні й танцю // УС. 2006, 19–25 лип.;
17. Новосвітній В. По Хрещатику з оркестром // Хрещатик. 2006, 24 серп.

Бібліографічний опис:

Музика військова / Б. М. Фільц// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-70391>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).